O PAGINĂ DIN BIOGRAFIA LUI MAXIMILIAN HACMAN INSTITUTUL ROMÂN DIN BERLIN (OCTOMBRIE 1940 – SEPTEMBRIE 1941)

RADU-FLORIAN BRUJA

A Page from the Biography of Maximilian Hacman The Romanian Institute in Berlin (October 1940 – September 1941)

(*Abstract*) [*]

Generally, the biography of Maximilian Hacman is known to specialists in the history of Bukovina. University professor, lawyer and specialist in commercial law, politician, newspaperman and cultural entertainer Maximilian Hacman (1877–1961) remained for most people known for his role in the union of Bukovina with Romania in 1918. But there is a certain episode of his life that remained unknown for years. Maximilian Hacman was the secretary of the Romanian Institute in Berlin from autumn 1940 until the following year, being a close collaborator of Sextil Puşcariu. Hacman's intellectual and ideological affinities recommended him in 1940 for the position of secretary of the newly established Romanian Institute in the capital of the Nazi Reich. The purpose of this settlement was twofold: that of promoting Romania`s cultural values and civilization being doubled by that of propaganda. The aim of the institute was to combat Hungarian propaganda, which had more influence in the German capital at that time. Historiography avoided this subject, the theme of German-Romanian cultural relations in the years of World War II being long considered a taboo subject. The precariousness of the sources added to the concealment of the theme for a long time, which cast a shadow over the Berlin chapter of Hacman's biography. The most important historical source is precisely the *Journal* that Maximilian Hacman kept in the period when he lived in the capital of the Reich. Some studies were devoted to the Institute and the personality of its leader – Sextil Puşcariu – but they either emphasized the role of promoting Romanian culture in the German space or that of excessive politicization of the Institute's activity. For Maximilian Hacman, the period was extremely difficult because he was in refuge after northern Bukovina had entered Soviet rule.

From the analysis of these historical resources we can find out what were the motives that imposed Hacman on the staff of the Institute, what his role was and how he performed his tasks. Especially from the intimate pages left we can find out what

[*] Traducere: Radu-Florian Bruja.

Analele Bucovinei, **XXVII**, *1* (54), p. 145–165, Rădăuți – Bucureşti, 2020

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina" al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

was Hacman's position towards the activities of the institute, what role he played in the relationship between the Institute and the Romanian Legation in Berlin, which were the personalities of German culture and science attracted by Romanian propaganda and what atmosphere was cultivated in the Romanian cultural settlement. From the comparative analysis of archive documents and his daily records, Hacman seems to be an active and extremely hard-working person in forming and maintaining links with the German University environment but also a critic of the various initiatives that the Institute members have had. Also, Maximilian Hacman kept in touch with the Romanian students studying in Germany at an extremely delicate political moment. He was forced to do a real "dance on the wire" between the needs of Romanian students and its political orientations. It must be considered that Germany was at war and that the routine life of the Bukovinian teacher was influenced by the politico-military developments. The way in which Hacman positioned himself against the conflict between Sextil Puşcariu and Nichifor Crainic and especially how he managed the eternal financial problem that the Institute faced may trigger the attention. Last but not least, we can see on which side the Bukovinian intellectual was positioned in the conflict between Ion Antonescu and the political grouping around Horia Sima, a conflict that also reverberated in the Institute and which also ground the Romanian emigration from Germany.

Keywords: The Romanian Institute, Berlin, Sextil Puşcariu, Propaganda, Universities, students, Legionary Movement**.**

Intelectualitatea bucovineană care a participat la actul Unirii de la 1918, dar a văzut prăbuşită România Mare la 1940, a avut un destin aparte, suprapus dramei provinciei în care a activat. Cei mai mulți şi-au găsit sfârşitul departe de Bucovina, în anii postbelici. Dar destinul lor este asemănător, mai toți împărtăşind aceeaşi fatalitate. Nici Maximilian Hacman nu a fost ferit de această tristă soartă. A militat pentru păstrarea identității naționale a românilor bucovineni până la 1918, a acționat în direcția Unirii, în clipa astrală din noiembrie – decembrie 1918, şi-a manifestat naționalismul în anii interbelici, sintetizându-şi ideile spre 1940. Simpatiile sale pentru regimurile de dreapta i-au oferit o şansă tocmai în momentul când steaua sa norocoasă părea căzută la pământ. După pierderea nordului Bucovinei, Maximilian Hacman fusese repartizat la Facultatea de Drept din capitală, fiind un privilegiat al regimului instaurat în 14 septembrie, datorită relației cu Sextil Puşcariu şi a prezenței lui Traian Brăileanu în fruntea Ministerului Educației. În toamna anului 1940, a devenit secretar al nou înființatului Institut Român din Berlin.

Istoriografia a evitat acest subiect, tematica relațiilor culturale germano-române în anii celui de al Doilea Război Mondial fiind multă vreme considerată un subiect tabu. Precaritatea surselor s-a adăugat la ocultarea, pentru o lungă perioadă, a temei, ceea ce a aruncat tăcerea peste capitolul berlinez din biografia lui Hacman. Magdalena Vulpe, nepoata lui Sextil Puşcariu şi fiica lui Grigore Manoilescu, a

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina" al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

semnat un articol intitulat „Institutul român din Germania”, pe baza unui material memorialistic al lingvistului braşovean. Autoarea susţinea teza promovării culturii române în spaţiul german, ca prioritate a regimurilor politice din anii 1940–1944, trecând sub tăcere politizarea acestei misiuni. Anterior, romanistul german Klaus Heitmann a publicat studiul „Sextil Puşcariu, Deutschland un die deutsche Wissenschaft”, în care se referă strict la politizarea activităţii Institutului, care ar fi avut ca scop studierea regimului şi a instituţiilor Germaniei naziste. Acesta aprecia că realizările culturale ale Institutului fuseseră modeste. Cercetătorul german nu a avut acces la izvoarele arhivistice sau memorialistice româneşti, folosind doar sursele germane. Acum un deceniu, Daniela Olărescu a reluat chestiunea, atrăgând atenţia asupra subiectului într-un studiu care dorea să găsească o linie de mijloc. Autoarea a încercat să prezinte activitatea preşedintelui Institutului sub dubla ei structură: propagandistică şi culturală, dar a acreditat ideea că apartenenţa lui Puşcariu la Mişcarea Legionară a influenţat activitatea Institutului[1]. Cel mai recent studiu asupra Institutului Român din Germania a fost semnat de Irina Matei şi Lucian Nastasă-Kovács. Cei doi conchid că Daniela Olărescu nu a reuşit să reliefeze adevărata activitate a Institutului, grăbindu-se să concluzioneze că aşezământul cultural românesc era o „construcţie legionară”. Cei doi autori desluşesc cel mai bine adevăratele resorturi ale Institutului şi sunt primii care acordă spaţii largi activităţii lui Maximilian Hacman în cadrul aşezământului cultural românesc din capitala Reich-ului nazist[2]. Între sursele inedite pentru cercetarea acestei pagini de istorie, documentele aflate în Fondul *Institutul Român din Germania*, din custodia Arhivelor Naţionale, sunt extrem de preţioase, multe fiind publicate în volumul celor doi autori amintiţi. Dar cel mai important izvor istoric îl reprezintă tocmai *Jurnalul* pe care Maximilian Hacman l-a ţinut în perioada în care s-a aflat în capitala Reich-ului. O altă sursă memorialistică, oferită de publicistul Dumitru C. Amzăr, secretar de presă, ataşat pe lângă Legaţia României la Berlin la cel moment, nu face decât o simplă referire la Hacman. Aprecierile sale, generale, trebuie privite cu suspiciune, deoarece Amzăr ar fi dorit să fie nominalizat preşedintele Institutului, în locul lui Puşcariu[3]. Aşadar, cele câteva studii consacrate Institutului s-au referit, în special, la personalitatea celui care l-a condus. Activitatea lui Maximilian Hacman nu a fost tratată detaliat, ci doar prin prisma *Jurnalului* său. Din analiza acestui manuscris nu reies motivaţiile care au dus la numirea sa în acest post şi nici afinităţile cu ideologiile epocii, el având grijă să nu se poziţioneze de partea adepţilor Mişcării

[1] Daniela Olărescu, „Sextil Puşcariu – preşedintele Institutului Român din Berlin: un subiect tabu?”, în „Revista Arhivelor”, anul LXXXVI, nr. 1, 2009, pp. 175–186.

[2] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *Cultură şi propagandă. Institutul Român din Berlin (1940–1945)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, 718 p.; Irina Matei semnase, la rândul ei, un studiu: Irina Nastasă, „Sextil Puşcariu şi Institutul Român din Germania”, în „Studia Universitatis Petru Maior”, series Historia, 9, 2009, pp. 217–247.

[3] Dumitru Cristian Amzăr, *Jurnal berlinez*, ediţie de Dora Mezdrea şi Dinu D. Amzăr, Bucureşti, Editura România Press, 2005, 640 p.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

Legionare. Studiul de față încearcă să completeze o piesă lipsă din puzzle-ul vieții intelectualului bucovinean.

Institutul Român din Berlin

În contextul reorientării politice a României, încă de la finalul lunii mai a anului 1940, Constantin C. Giurescu i-a propus regelui Carol al II-lea crearea unui Institut românesc în capitala Reich-ului. Problema a fost amânată de gravele evenimente care au afectat integritatea teritorială a României, dar, pe parcursul verii, s-a cristalizat şi scopul acestuia. „Nu va avea un caracter strict ştiinţific, ci va fi un centru de propagandă românească activă. Rostul lui va fi să îndrumeze pe tineri în primul semestru de studii, să le înlesnească să intre în intimă legătură cu naţiunea germană şi să pătrundă spiritul nou care o însufleţeşte", se specifica în *Memoriul* adresat suveranului[4]. Totodată, s-a hotărât să i se încredinţeze lui Sextil Puşcariu conducerea aşezământului, oferindu-i-se posibilitatea să îşi aleagă singur colaboratorii. Acesta fusese educat în mediul academic german, care, după Franța, a dat cei mai mulți universitari români din acei ani. Odată cu prăbuşirea militară a Franței, Reich-ul a devenit principalul spațiu spre care s-au îndreptat tinerii români[5]. Dar noul aşezământ nu urmărea doar pregătirea intelectuală a studenților sau specializarea unor profesori, ci şi strângerea legăturilor germano-române, într-un moment politic complex. Institutul a fost înființat la 16 august 1940, Puşcariu şi Manoilescu mergând la Berlin spre finalul lunii, pentru a stabili primele contacte cu mediile germane. Numirea echipei de conducere s-a făcut abia în septembrie, datorită schimbărilor politice spectaculoase survenite în România. În septembrie, s-a stabilit că Institutul se înființa în subordinea Ministerului Afacerilor Externe şi s-a estimat şi bugetul de care avea nevoie pentru începerea activității. De plecarea celor doi la Berlin nu era străin nici Mihail Manoilescu, fratele lui Grigore, ministru de Externe în august 1940. Acesta mărturisea că Puşcariu a fost ales dintr-o listă de personalități „ce puteau avea credit şi ascendent acolo"[6].

Pe parcursul lunii septembrie s-a definitivat şi personalul proiectatului Institut. În cele din urmă, preşedintele Institutului a fost numit Sextil Puşcariu, pentru a face loc lui Grigore Manoilescu în funcția de director, înlocuitorul preşedintelui fiind însărcinat cu contactele cu mediile germane şi cu conducerea părții informative. Cei doi aveau statut de consilieri culturali onorifici, ceea ce le

[4] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, doc. 35, p. 272.

[5] Detalii despre mediul universitar german şi formarea elitelor româneşti vezi la Lucian Năstasă, *Intelectualii şi promovarea socială (pentru o morfologie a câmpului universitar)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2004, pp. 153–166.

[6] Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii, iulie – august 1940*, ediție de Valeriu Dinu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1991, p. 150.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina" al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

conferea imunitate diplomatică[7]. Maximilian Hacman a fost numit secretar general, responsabil cu îndrumarea studenților români din Germania, cu informațiile juridice şi relația cu Universitățile germane. Ing. Eugen (Didi) Bodea a devenit referent cu informații tehnice, fiind însărcinat cu studiul bazei ştiințifice pentru colaborarea cu mediile industriale germane, asigurând legătura cu şcolile politehnice. Bodea a ajuns la Berlin abia la finalul lunii ianuarie 1941, din cauza angajamentelor față de guvernarea legionară. A devenit doctorand şi asistent la Politehnica din Berlin – Charlottenburg. Istoric şi un bun cunoscător al limbilor maghiară şi germană, Gh. Vinulescu era responsabil cu relația cu Partidul Național Socialist, secretar de şedințe, redactorul corespondenței şi informatorul pe teren. Între atribuțiile sale mai puțin oficiale era şi cea de referent pentru problema transilvăneană. Constantin Noica a fost numit referent şi informator literar, ocupându-se de legătura cu editorii şi revistele din Germania. Alexandru Teodoreanu, asistent, primea responsabilități juridice şi de economie politică. Este discutabilă nominalizarea sa, atât timp cât pentru el era „mai mult o distracție", în vreme ce atribuțiile sale nu erau foarte clare. Elisabeta Falk şi Iulia Vinulescu erau bibliotecare, Institutul dispunând de circa 5 000 de volume, din care o mare parte formau biblioteca personală a lui Puşcariu. Wilhelm Grell (Czell) era desemnat ca persoană de legătură şi corespondență cu germanii. Lectori şi traducători erau Suzana Dumitriu, pentru lecțiile de limba română pentru străini, care păstra registrele şi făcea inventarul Institutului, respectiv Hildergard Fiechtner, germană originară din Basarabia, traducătoare şi dactilografă. Sextil Puşcariu ar fi dorit ca printre nominalizați să fie şi Vladimir Zaloziecki şi Alexandru Randa. Poziția importantă pe care o avea Hacman în Institut este dovedită şi de faptul că a avut putere să se opună acestor nominalizări. Hacman avusese mai multe diferende „de ordin național" cu Zaloziecki, deoarece acesta fusese membru al Partidului Ucrainenilor din Bucovina şi parlamentar în România interbelică. „Sunt categoric contra lui Zalozieţki şi cred că Randa, deşi înscris la legionarii noştri, fiind totuşi german, nu ar putea face parte dintr-un institut românesc"[8], nota la 18 septembrie fostul profesor cernăuțean. Aceste nominalizări nu se bazau strict pe criteriul competenței, ci mai ales pe cel al loialității, Puşcariu preferând şi cu alte ocazii cel de-al doilea criteriu. În fond, chiar Maximilian Hacman era pentru Puşcariu „prietenul devotat şi băiatul de zahăr" de la Cernăuți[9], de care îl lega amintirea Unirii de la 1918. O

[7] Dumitru Cristian Amzăr, ataşat al Legației României din Berlin, care urmărea să ocupe un post în Institut, nu l-a agreat de la început pe Grigore Manoilescu, despre care spunea că îşi făcuse un obicei din a întârzia la toate întrunirile, ceea ce a dăunat activității Institutului. Dumitru Cristian Amzăr, *op. cit.*, p. 209.

[8] Max Hacman, *În refugiu. 25 iunie 1940 – 19 decembrie 1940*, manuscris aflat în custodia Serviciului Județean Iaşi a Arhivelor Naționale (în continuare se va cita S.J.I.A.N.), Fond *Colecția Manuscrise*, d. 1814, p. 137 (în continuare se va cita: Hacman, d. 1814).

[9] Sextil Puşcariu, *Memorii*, ediție de Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 506.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina" al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

altă prezență pe culoarele Institutului a reprezentat-o Tiana Silion, fosta logodnică a unuia din asasinii lui Duca. „D-şoara Silion este «speakeristă» la Radio Dunărea, care a primit acest post pentru că este o legionară înfocată, atât de înfocată, încât la o întrebare [...] dacă este din familia Silionilor din Bucovina, i-a răspuns textual: «Eu n-am familie, familia mea este Legiunea»”[10]. În schimb, Hacman nu şi-a arătat niciodată dezacordul față de Constantin Noica. L-a apreciat de la început şi a trecut peste orientarea politică a „condeierului legionar”. Nu a comentat nici nominalizarea sa în Institut, la propunerea lui Puşcariu, cum o făcuse cu alții[11]. Alții lectori, precum Emil Cioran, Alexandru Dima sau Ovidiu Papadima, nu au putut fi nominalizați din lipsă de fonduri.

Scopul acestui aşezământ era dublu. Cel de promovare a valorilor culturale şi a civilizației româneşti în lumea germană a fost dublat de cel de propagandă, fapt care a creat oarecare confuzie între membrii Institutului, unii dintre ei neştiind cum să se poziționeze față de factorul politic şi care era scopul primordial al aşezământului. Obiectivul declarat, „de a dezvolta o operă de propagandă ştiințifică în favoarea României, de a ține legături cu instituțiile de cultură germană, de a organiza aici conferințe ale savanților români, precum şi de a pune la dispoziția cercetătorilor germani material documentar asupra României”, nu aducea clarificări[12]. În fapt, acest obiectiv sugera că Institutul era o modalitate de promovare, printr-o metodă alternativă, a imaginii României în Germania. Irina Nastasă-Matei susține că principalul scop era tocmai combaterea propagandei maghiare în Germania, argumentând că principalele teme ale conferințelor organizate aveau ca subiect central problema Transilvaniei[13]. Ungaria se folosise în trecut de diplomația culturală pentru a întări cooperarea cu Reich-ul şi era nevoie de un instrument care să coordoneze schimburile în domeniul cultural, ştiințific, universitar, educațional. Țelul urmărit era să favorizeze legăturile dintre instituții şi oameni, înlesnind comunicarea şi creând legături durabile româno-germane, dar scopul final era explicit propagandistic[14].

Organizat în grabă, Institutul avea câteva posturi cheie, între care era şi cel de secretar general, unde fusese nominalizat profesorul cernăuțean. Activitatea Institutului a demarat la începutul lunii octombrie 1940. Hacman a ajuns la Berlin, la 14 octombrie 1940, împreună cu o parte dintre membrii Institutului. Din analiza diverselor resurse istorice, putem afla care au fost mobilurile care l-au impus pe

[10] Max Hacman, *În refugiu. 20 decembrie 1940*, S.J.I.A.N., Fond *Colecția Manuscrise*, d. 1815, p. 6. (în continuare se va cita: Hacman, d. 1815).

[11] Sorin Lavric, *Noica şi Mişcarea Legionară*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2007, p. 241.

[12] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovacs, *op. cit.*, doc. 71, p. 369.

[13] Irina Nastasă-Matei, *Educație, politică şi propagandă. Studenți români în Germania nazistă*, Cluj-Napoca, București, Editura „Şcoala Ardeleană”, Editura Eikon, 2006, p. 171.

[14] Resorturile diplomației culturale a României în anii celui de al Doilea Război Mondial le-am detaliat în studiul nostru, „Cultură şi propagandă. Asociația culturală slovaco-română”, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, tomul LIII, 2016, pp. 247–264.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

Hacman în personalul Institutului. Afinitățile intelectuale şi ideologice ale lui Hacman l-au recomandat, în 1940, pentru funcția de secretar al proaspăt înființatului Institut Român din capitala Reich-ului nazist[15]. Maximilian Hacman primea o indemnizație de 1 000 de mărci lunar, fără să renunțe la salariul de profesor de la Bucureşti. Grupul a ajuns la Berlin în 14 octombrie, instalându-se la Hotelul Adlon, pentru ca familia Hacman să se mute chiar a doua zi la pensiunea Medenwaldt-Stubenrauch din Kurfürstenstrasse nr. 225, în apropiere de Grădina Zoologică şi de metroul berlinez, unde locuiau familiile unor diplomați[16].

Institutul îşi va găsi sediul într-o vilă cu 26 de camere din vestul Berlinului. Institutul, nota Hacman, este instalat într-o vilă foarte elegantă din Berlin – Charlotenburg Ahorn Allee 22–24, proprietatea unui speculant cu terenuri Schrobsdorff. Am închiriat vreo cincisprezece camere, dintre care unele chiar cu mobila foarte luxoasă a proprietarului, care mai este obligat să facă adaptările necesare, dintre care cea mai importantă [este] un etaj la o aripă. Ceea ce pentru Berlin este o raritate, este o grădină-parc destul de mare. Prețul de chirie este cam mare, 30 000 R.M., deci un milion şi jumătate [de] lei pe an. În programul nostru sunt prevăzute şi conferințe, în care scop este luată în vedere sufrageria vilei Schrobsdorff după adaptarea ei; pe laterale, un salonaş şi o cameră de muzică sunt rezervate pentru primirea oaspeților. Căci, în scopul principal în care este înființat institutul şi care este propaganda pentru România, astfel de primiri, recepții etc. urmează să joace chiar un rol însemnat”[17].

Noica nota, peste ani, că menirea Institutului era de a crea legături cu mediile academice şi cu publicarea studiilor cercetătorilor români în revistele germane, trecând sub tăcere rostul politic şi propagandistic[18]. Inițial, bugetul Institutului a fost de 611 000 de lei pentru cheltuielile de instalare. Institutul era înființat pe lângă Legația României la Berlin, fondurile fiind rulate prin intermediul misiunii diplomatice. Ulterior, bugetul acestuia a fost redus de la 15 la 10 milioane de lei, din cauza desființării Fondului Diplomatic de la Ministerul Afacerilor Externe. Acest Fond alimenta şi Institutul Român din Berlin, iar cel nou creat pentru interese superioare de stat trecea sub administrarea preşedinției Consiliului de

[15] Ajuns în arhivele ieşene, după al Doilea Război Mondial, Fondul *Maximilian Hacman* conține 61 de dosare, din care 50 de manuscrise, o fotocopie după un manual medical, câteva articole din presa germană, opt documente dactilografiate şi o tipăritură. Fondul acoperă o perioadă de 38 de ani, documentele fiind datate între anii 1903 şi 1941, atât originale, cât şi copii, în limbile română şi germană. Privite în ansamblu, documentele fondului personal păstrat la S.J.I.A.N., aduc în prim plan momente ale activității sale profesionale şi ştiințifice – S.J.I.A.N., Fond personal *Maximilian Hacman (1878–1961). Inventar*. Evoluția ideologică a lui Maximilian Hacman poate fi observată şi în scrierile sale, multe rămase în manuscris. Cf. Radu-Florian Bruja, „Fond arhivistique Maximilian Hacman”, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, XX, 2014, pp. 345–358.

[16] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, p. 115.

[17] Hacman, d. 1814, pp. 165–166.

[18] Sorin Lavric, *op. cit.*, p. 242.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

Miniştrii. Speranţele lui Puşcariu erau îndreptate spre victoria legionarilor în lupta politică din România. Acest conflict a acutizat situaţia financiară a Institutului, Puşcariu având numeroşi adversari între colaboratorii lui Ion Antonescu. Nădejdile lui Puşcariu şi Manoilescu de a vedea îmbunătăţită situaţia Institutului s-au năruit după rebeliunea legionară. Institutul a trecut din subordinea Ministerului Afacerilor Externe în cea a Subsecretariatului Presei şi Propagandei, din cadrul executivului. Condus de Nichifor Crainic, acest Subsecretariat a preluat şi bugetul Institutului, ceea ce a complicat situaţia financiară.

Din activitatea lui Maximilian Hacman

Hacman a început prin a-şi stabili legături cu bucovinenii aflaţi în Germania. Între aceştia, Gheorghe Didi Gallin, consul la Hamburg (din iunie 1941, numit consul la Berlin), care vizita des Institutul, şi Dragoş Cotlarciuc, consul la Köln. Statutul său i-a permis, de la început, să efectueze numeroase vizite la şcolile germane, întâlnindu-se cu rectori şi directori ai acestora. Prima întrevedere a avut-o chiar cu rectorul Universităţii din Berlin, istoricul Willy Hoppe, care vizitase Cernăuţiul cu puţin timp înainte de a fi ocupat de sovietici. Între aceştia s-a stabilit repede o legătură prietenească, Hacman fiind invitat la Universitate chiar a doua zi. Profesor influent în mediile academice germane, Hoppe i-a prilejuit lui Hacman diverse întâlniri cu personaje importante, atât din mediul academic, cât şi din cel politic. Între aceştia se numărau: Ernst Storm, de la Technische Hochschule; Erwin Fels, de la Wirtschaftshochschule; Max Kutschmann, directorul Hochschule für Bildende Künste; Fritz Stein, directorul Akademische Hochschule für Musik; Willi Willing, decanul Facultăţii de Ştiinţe din Berlin – Charlottenburg; Karl Emge, vicepreşedintele Academiei de Ştiinţe Juridice şi alţi membrii importanţi ai corpului academic german, cu relaţii în Partidul Nazist, precum Viktor Bruns, directorul Institutului de Drept Internaţional din Berlin, o personalitate foarte apreciată. Vizitele sale pe teritoriul Reich-ului i-au prilejut noi contacte. Hacman a vizitat în 14–15 noiembrie oraşul Köln, unde, prin intermediul lui Dragoş Cotlarciuc, l-a cunoscut pe rectorul Otto Kuhn şi corpul profesoral din Universitatea germană. În 21 noiembrie a participat la adunarea generală de la Akademie für Deutsches Recht din München. Aici a avut prilejul să-i cunoască pe Dino Grandi, ministrul Justiţiei din Italia, şi pe Hans Frank, guvernatorul general al Poloniei. Hacman a avut şansa să-l cunoască şi pe Werner Sombart. Economistul şi sociologul Werner Sombart, membru al Academiei Române, căsătorit cu sora ministrului Gh. N. Leon[19], fiind, de asemenea, un colaborator al Institutului, căruia i-a regretat dispariţia, în

[19] *Diplomaţi germani la Bucureşti, 1937–1944. Din memoriile dr. Rolf Putsch, ataşat de legaţie şi dr. Gerhard Stelzer, consilier de legaţie*, ediţie de Cristian Scarlat, traducere de Ileana Sturdza şi Cristian Scarlat, Bucureşti, Editura All Educational, 2001, p. 260.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

18 mai 1941. Hacman a profitat de oportunitatea oferită de postul din capitala Germaniei pentru a-l scoate din țară pe fiul său, Dionisie Hacman, care era asistent la Universitatea din Bucureşti. Relația sa cu Herbert Mayer, fost profesor la Bucureşti, şi coordonatorul tezei de doctorat a lui Dionisie, devenit acum profesor la Universitatea din Poznan, i-au facilitat tânărului Hacman transferul la Politehnica din Berlin[20].

Între activitățile Institutului, studiile amintesc relativ puține inițiative. Nici *Jurnalul* lui Maximilian Hacman nu ne lasă să vedem o activitate prea prestigioasă. Dar mărturiile sale ne introduc în atmosfera creată în Institut şi în jurul acestuia. Totodată, Hacman a susținut şi alte instituții, care să sprijine activitatea Institutului. Ideea unei societăți germano-române a fost lansată încă de la venirea lui Hacman la Berlin, şi a fost susținută de diferiți universitari germani. Aceste asociații erau foarte populare în epocă şi fiecare partener al Reich-ului căuta să îşi promoveze imaginea externă prin intermediul societăților culturale. În Institut a fost încropit un mic cinematograf pentru difuzarea filmelor propagandistice. Au fost difuzate filme româneşti, alături de cele preluate de la studiourile UFA, într-o sală în care încăpeau până la 280 de spectatori[21].

Cele mai importante activități prin care s-a remarcat Institutul Român în primul an de funcționare au fost conferințele susținute de cei sosiți din România, dar şi de profesori invitați din mediul academic german. Secretarul Institutului notează în *Jurnalul* său variate detalii şi comentarii proprii sau declarații ale participanților la conferințe. Vizita secretarului Ministerului Cultelor, Vladimir Dumitrescu, la Berlin, în decembrie 1940, cu prilejul comemorării naşterii părintelui arheologiei moderne, Johann Winckelmann (1717–1768), nu a trecut neobservată de Hacman. Influentul oaspete a susținut două conferințe în Germania, din care una la Berlin. Hacman a remarcat mai degrabă „bârfele" care circulau în Bucureşti, mărturisite de Vladimir Dumitrescu, care erau puse pe seama lui Puşcariu şi a puterii sale „dictatoriale" de a-şi alege colaboratorii[22]. Vizita lui Nichifor Crainic la Berlin nu a scăpat atenției lui Maximilian Hacman. Chiar ministrul Propagandei sesiza că: „La Berlin mi s-a spus că e auditoriul cel mai indiferent față de străini". Dar Hacman, deşi lăuda germana lui Crainic, referitor la tematica aleasă, „Curente culturale noi în România", nota că „a bătut câmpii". În schimb, Crainic nota în *Amintirile* sale că a avut parte de o audiență numeroasă, între care s-a aflat şi Werner Sombart, personalitate care venea rar la acest gen de evenimente. Tot Crainic se lăuda că relația sa cu Eugen Gerstenmayer a fost de bun augur pentru comunitatea românească din Berlin. La insistențele acestuia, românii

[20] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, pp. 101–102.

[21] Hacman, d. 1815, p. 30.

[22] Prilejul a fost folosit de conducerea Institutului pentru a oferi o recepție la Hotelul Bristol, unde au fost invitați o serie de profesori germani. Cf. Hacman, d. 1814, p. 178.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina" al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

au primit o biserică protestantă care a fost transformată în lăcaş de cult ortodox al românilor din capitala Reich-ului[23].

În aprilie 1941 a susținut o conferință şi profesorul Ioan Lupaş, pe tema relației dintre Ranke şi Kogălniceanu. Hacman nu se arăta încântat nici de Lupaş, dar conchidea că: „s-a ținut mai bine decât Paulian […]. Totuşi, a doua zi, mi se plânge Puşcariu că marele Rosenberg, doctrinarul național-socialist, n-a vrut să-l primească pe Lupaş”[24]. În schimb, Amzăr este decepționat de faptul că profesorul ardelean s-a umilit arătând că întreaga cultură română este influențată de cea germană, întrebându-se dacă „e rostul Institutului să dovedească nemților că tot ce e bun în țara şi cultura română îl datorăm lor?”[25] El va reveni asupra acestui subiect, criticând şi articolele publicate de membrii Institutului[26]. O lună mai târziu, Alex. Teodoreanu a conferențiat despre „Țăranul român”, într-un eveniment care a fost completat de muzică de pian şi un recital de poezii româneşti. Tot în luna mai a susținut lecția de deschidere a cursului său şi Sextil Puşcariu, devenit „profesor invitat” la Universitatea din Berlin. În Aula Universității, preşedintele Institutului Român a conferențiat despre „Elementul romanic în spațiul dunărean”, în prezența rectorului Willy Hoppe şi a unei numeroase audiențe, formate din profesori şi studenți, dar şi în fața unor demnitari naziști şi a ministrului plenipotențiar, Raoul Bossy. Rectorul german afirma cu acest prilej că „această universitate este fericită să întindă o mână prietenească profesorului Puşcariu, care a aşezat, încă din timpul războiului, una din pietrele de temelie ale colaborării dintre cele două națiuni prietene: România şi Germania”. Maximilian Hacman nota despre eveniment că a fost o lecție „bine pregătită”, ce „a făcut un efect foarte bun”. Luna mai a fost una dintre cele mai încărcate în evenimente. Tot acum, Institutul l-a primit pe Ion Sân-Georgiu, care îşi prezenta comedia sa, *Duduca Sevastița*, la Theater in der Saarlandstrasse[27]. În luna ianuarie 1941, profesorul de drept internațional, Rupprecht von Keller (1910–2003), a conferențiat la Institut. În aceeaşi perioadă, şi un apropiat colaborator al lui Puşcariu de la Cluj, Alexandru Borza, profesor de botanică, a vizitat Institutul. Despre conferința sa, Hacman scria că: „O găsesc cu mult mai bună decât conferința lui Crainic”[28]. O lună mai târziu, au fost proiectate filmele *Mănăstirile din Bucovina* şi *Carpații noştri*, aduse chiar de Alexandru Borza.

[23] Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, ediție de Nedic Lemnaru, Bucureşti, Casa Editorială „Gândirea”, 1991, pp. 310–311.

[24] Hacman, d. 1815, p. 74.

[25] Dumitru Cristian Amzăr, *op. cit.*, p. 277 şi urm.

[26] *Ibidem*, pp. 251–252.

[27] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, pp. 138–140.

[28] „De amiazăzi, Institutul i-a dat în Hotelul Bristol un prânz, la care au luat parte: d-l Hoppe, rectorul Universității, d-l Bierbade, decanul Facultății de Ştiințe, profesorul Koch, împreună cu secretarul său, profesorul Wetzler de botanică, Borza, Sextil, eu, Manoilescu şi Tulescu, de la Legația română”. Cf. Hacman, d. 1814, p. 48.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

Jurnalul lui Hacman oferă foarte multe exemple, de la arivişti şi sinecurişti care solicită sprijin pentru titluri onorifice, la universitari de marcă, precum Ioan Lupaş. Nici pe germani nu îi cruță: „Astăzi, dr. Brunn, profesor de medicină la Leipzig, ține la Institut o conferință, vorbind despre o călătorie pe care el a făcut-o prin România. Conferința, în fond, este atât de slabă, încât dl Kraus, decanul Facultății de Litere din Berlin, îşi exprimă față de mine nemulțumirea sa, iar prof. Hartman, de la aceeaşi Facultate, părăseşte până şi sala”[29]. La fel de critic şi ironic este şi la adresa unei conferințe din martie 1941: „Profesorul Paulian ține în Institut o conferință, în care insistă asupra tratamentului babelor noastre de la sate prin descântare etc. A asistat un public ales, mai ales profesori de specialitate. Impresia a fost penibilă. Şi totuşi, după conferință, d. Paulian i-a spus d-lui Sorin Paul de la Legația noastră, că i-a «tâmpit pe nemți». Eu găsesc că nu nemții au fost cei tâmpiți!”[30] Demetru Emanuel Paulian trecea drept un apropiat al cercurilor ştiințifice germane, fiind membru al unor societăți de medicină din Austria şi Germania, dar acest lucru nu l-a impresioant pe Hacman. La fel de critic la adresa lui Paulian este şi la 1 aprilie 1941, când nota: „Paulian ține o conferință la Kaizer Wilhelm Institut für Hirnforschung, în fața unor specialişti. E slab, chiar foarte slab. Găsesc că Paulian ne-a făcut ruşine! Pe de altă parte, Puşcariu şi Manoilescu sunt supărați pe Paulian pentru că, istorisindu-le cele întâmplate în țară în zilele de 21–23 ianuarie, i-a numit pe legionari hoți şi bandiți, care ar trebui împuşcați. Iar Paulian mi se plânge că «bătrânul», adică Puşcariu, i-a spus: «Acum te vei întoarce în țară şi ne vei înjura». Lucru dezagreabil”[31]. Este dificil de spus ce l-a făcut pe Hacman să îşi exprime aceste gânduri. Paulian trecea drept un adversar al legionarilor. Cum Hacman se plasase, deşi destul de discret, pe poziții antilegionare, ar fi putut găsi alte considerații despre conferințele profesorului Paulian. Lucian Nastasă-Kovacs presupune că Hacman ar fi putut face aceste aprecieri sub influența lui Constatin Noica[32].

Combaterea propagandei antiromâneşti, venită pe filiera maghiară, era o altă preocupare a Institutului, care l-a implicat şi pe Hacman. Din *Jurnal* reies comentariile făcute cu prilejul unei conferințe, din 23 mai 1941: „Pentru astăzi, d-l Ludwig Tamás, german de origine, cu numele Tremmel, actualmente profesor la Universitatea ungurească din Cluj, şi-a anunțat lecția de deschidere, ca profesor invitat în Aula Universității”. Acesta publicase la Budapesta o lucrare despre

[29] Walter von Brunn (1876–1952) – renumit chirurg, profesor la Universitatea din Leipzig. Hacman, d. 1815, p. 129.

[30] Hacman, d. 1814, pp. 70–71.

[31] *Ibidem*, p. 73.

[32] Constantin Noica avea o rudă, Dumitru Noica, fost coleg al lui Paulian, cu care intrase în competiție directă pentru un post la Clinica de Boli ale Sistemului Nervos din Bucureşti. Paulian a ajuns la Berlin, după ce susținuse o conferință foarte apreciată la Universitatea din Viena şi venise în capitala Reich-ului la invitația romanistului Ernst Gamillscheg şi a lui Sextil Puşcariu. Poate tocmai asprele cuvinte lansate la adresa legionarilor de către Paulian, cu ocazia unor discuții, aveau să prilejuiască aceste animozități. Cf. Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovacs, *op. cit.*, p. 135.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

Transilvania, plină „de exagerări şi neadevăruri şovine". Hacman i-a atras atenția rectorului Hoppe asupra caracterului antiromânesc al exegezei lui Tamás şi l-a rugat să îşi folosească influența pentru a bloca inițiativa maghiară. Acesta l-a asigurat de tot sprijinul său, fără să împiedice conferința, deşi se făcuseră presiuni şi de la Legația României, prin ministrul Bossy. În cele din urmă, conferința nu a mai avut loc, profesorul maghiar nereuşind să ajungă la Berlin în timp util[33].

Între activitățile lui Hacman, mai puțin surprinse în paginile *Jurnalului* său, se numără şi inițiativele din presa germană. El a avut în vedere ca o serie de articole despre România, scrise de membrii Institutului sau din inițiativa lui, să apară în reviste germane. Între acestea se numărau şi articolele sale, apărute în „Europäische Revué" sau „Sozialpolitische Weltrundschau". Indexarea acestor materiale de presă trebuia să țină cont de propaganda dusă de Ungaria împotriva României. De aceea, Sextul Puşcariu ar fi dorit lărgirea participării universitarilor români la diferitele evenimente organizate în universitățile germane, dar şi cooptarea unor personalități, care să scrie despre problema transilvană în presa germană. Puşcariu a înaintat şi câteva nume, între care Caius T. Jiga, Vasile Băncilă şi Fritz Netolitzky[34]. Hacman ținea şi evidența articolelor scrise despre România, în mass-media germană, prin intermediul colaboratorilor săi. De multe ori, acestea erau total nefavorabile românilor. Un astfel de exemplu l-a putut afla de la Didi Gallin din Köln. O gazetă din oraşul german scria că: „România reprezintă pentru marea majoritate a populației germane o țară mică, undeva în Balcani, care trebuie să livreze Germaniei petrol şi pâine. Astăzi, a dat înapoi vecinilor ce a furat în 1918 […]. Locuitorii sunt țigani sau, în cel mai bun caz, balcanezi, iar obiceiurile lor sunt foarte primitive". Altă dată, nota şi citate care erau favorabile, cum era cazul unui articol apărut în „Berliner Montshefte", în 1941: „O fantezie plină de elan, cu un simț extraordinar pentru armonie, plăcerea culorilor şi eleganța mişcărilor, bucuria de viață şi o împăcare înțeleaptă cu gândul morții" sau „frumusețe şi inteligență, tact natural, omenie profundă, solicitudine continuă şi înțelegere pentru opiniile celorlalți" [...]. În venele românilor curge sângele unuia dintre cele mai vechi triburi indogermanice ale continentului nostru, care, amestecat cu sângele roman, a oferit fundamentul rasial al unui popor nou"[35]. În condițiile declanşării campaniei antisovietice, o temă predilectă a devenit anticomunismul românilor. „Ruşii sunt comunişti, în timp ce românii, încă din 1919, au luptat contra comunismului cu succes, reuşind să alunge armata lui Béla Kun şi, în acelaşi timp, să stopeze pericolul comunist", publica acelaşi ziar berlinez, în august 1941[36].

Justificarea pentru care Hacman citează atât de des ziarele ne este oferită la începutul anului 1941. Institutul primea de la Biroul presei germane „toate articolele apărute în diferitele ziare germane referitoare la România, care ne sosesc

[33] Hacman, d. 1814, pp. 97–98.
[34] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, p. 130.
[35] Apud Daniela Olărescu, *op. cit.*, pp. 180–181.
[36] *Ibidem*, p. 181.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina" al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

odată pe săptămână. Multe din ele sunt extrem de interesante şi merită să fie scăpate de coş, în care ajung după ce au fost citite”[37]. De aceea, în intenția diriguitorilor Institutului era editarea unei reviste româneşti în Germania. D. C. Amzăr i-a sfătuit pe membrii Institutului să renunțe la crearea unui instrument de propagandă de acest tip, pe care îl vedea inutil. Consilierul Legației de la Berlin considera că era mai utilă folosirea ziariştilor germani, în acest sens, relațiile sale în mass media din Germania fiind mult mai extinse[38]. Este dificil de spus cât de sincer era filosoful român, care se arătase a fi un adversar al Institutului, deoarece nu primise niciun post în cadrul acestuia.

Relațiile cu studenții. Impresii din Berlin

Între atribuțiile sale, Maximilian Hacman a deținut-o şi pe cea de a fi în permanentă legătură cu studenții români aflați la studii în Germania, într-un moment politic extrem de delicat. El a fost nevoit să facă un adevărat „dans pe sârmă” între nevoile studențimii române şi orientările politice ale acesteia. De la început, a făcut eforturi pentru a afla care era situația studenților români din Germania şi se implica, de câte ori avea posibilitatea, pentru a îmbunătăți condiția acestora. În 25 noiembrie, a avut o întrevedere cu rectorul Hoppe pentru a mări numărul de burse acordate românilor. În aceeaşi lună, sesizase că Suzana Dumitriu, venită la recomandarea lui Wilhelm Weber în Institut, pentru a-l ajuta pe Constantin Noica la bibliotecă, era „o studentă legionară”. Între obiectivele Institutului se înscria şi supravegherea studenților şi, mai ales, a celor cu vederi prolegionare. Membrii Institutului aveau sarcina de a întocmi rapoarte despre activitatea acestora[39]. Până la înlăturarea Legiunii de la putere, în ianuarie 1941, această activitate s-a făcut cu discreție maximă. Alteori, problemele erau ridicate de chestiuni strict tehnice. Aşa a fost cazul care a trecut prin analiza lui Hacman, privind studenții de la Facultățile de Chimie. În Germania, a fost înlocuită titulatura de „inginer licențiat”, cu cea de „chimist licențiat”, în diplomele de absolvire. Cum în România titlul nu era recunoscut, se năştea o problemă cu diplomele acestora, odată finalizate studiile şi întorşi în țară. Hacman a luat legătura atât cu Ministerul Educației din Reich, cât şi cu cel din România, în încercarea recunoaşterii noii titulaturi[40].

Cu toate că una dintre activitățile importante ale Institutului din Berlin era stabilirea unor legături solide şi eficiente cu tinerii din România ajunşi la studii în cel de-al Treilea Reich, sarcină ce fusese încredințată lui Maximilian Hacman, ea a

[37] Hacman, d. 1815, p. 21.

[38] Dumitru Cristian Amzăr, *op. cit.*, p. 218. Ulterior, el va nota că, „spre deosebire de Institutul Românesc din Germania şi alte întreprinderi de stat cu misiuni în străinătate, eu mă încumet să fac propagandă fără bani”. *Ibidem*, p. 221.

[39] Irina Nastasă-Matei, *op. cit.*, p. 258.

[40] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, doc. 29, Anexă, pp. 283–284.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

rămas de multe ori literă moartă, din motive care ţineau de conflictul dintre Mişcarea Legionară şi Ion Antonescu. Hacman bănuia că majoritatea studenţilor erau simpatizanţii Legiunii şi nu dorea să fie asociat cu gruparea politică a lui Horia Sima. Deşi în primele luni Hacman a fost destul de activ în această direcţie, după rebeliunea legionară s-a arătat mult mai de rezervat faţă de studenţii români aflaţi în Germania. Studenţii legionari erau greu de controlat, iar prezenţa liderilor Legiunii în Germania îi încuraja să-şi continuie activitatea politică. În acest context, de prin ianuarie 1941, îl aflăm pe Hacman prezent la diferite întâlniri oficiale, participând la întâlniri mondene, frecventând sălile de teatru, concerte şi cinema, pentru a afla cât mai multe despre activităţile studenţimii române. Activitatea de supraveghere a studenţilor a devenit o parte importantă a misiunii sale. Hacman s-a exprimat destul de discret în relaţia cu aceştia. Orientarea sa politică nu este vizibilă decât dacă avem în vedere sinceritatea mărturiilor din *Jurnalul* său. Dar fostul universitar cernăuţean se întâlnea periodic cu studenţii, atât în şcolile unde învăţau, cât şi la diferitele manifestări organizate de Institut. În urma unei conferinţe organizate de Sextil Puşcariu, s-a căzut de acord ca organizarea studenţimii române din Germania să nu se mai facă pe modelul societăţilor academice anterioare, compromise prin acţiunile legionare. În schimb, Institutul punea la dispoziţia studenţilor spaţii pentru ca aceştia să îşi organizeze periodic activităţile. Alteori, surprindea starea lor de spirit la întrunirile de la Fundaţia studenţească Humbold-Club[41].

O manifestare organizată la Institut, încă înainte de declanşarea rebeliunii în România, a avut loc cu prilejul comemorării a patru ani de la dispariţia lui Ion Moţa şi Vasile Marin. Grigore Manoilescu a orchestrat acţiunea şi a avut printre participanţi delegaţi naţional-socialişti germani, fascişti italieni sau spanioli. Hacman nu a participat la acest eveniment, dar îl narează după povestirile lui Puşcariu: „Puşcariu ţine o scurtă cuvântare de deschidere, Manoilescu ţine conferinţa, iar corul legionar execută cântece legionare. Urmează vizitarea unei expoziţii mici a unui număr de fotografii din viaţa legionară, de cărţi şi reviste legionare. Serbarea se termină târziu, pe la orele 12 noaptea. Mâncărurile, dar mai ales băuturile cumpărate, garantează o dispoziţie foarte animată, cum îmi istoriseşte a doua zi Puşcariu”[42]. Absenţa sa poate fi pusă pe seama prudenţei, într-un moment tensionat din viaţa politică românească. Hacman oferă şi alte informaţii referitoare la activităţilor studenţilor din Berlin, care nu îi creează o impresie pozitivă. El nota, în 20 februarie 1941: „Am convorbiri cu studenţii români Cristea, Micu, Nicolae şi Sebeş, pe tema vieţii studenţeşti din Berlin. Mă aleg cu impresii nu tocmai plăcute. Aflu, între altele, că în anii din urmă, un student, Morărescu a înfiinţat un birou pentru preschimbarea burselor româneşti în valută germană, la cursul de favoare, recunoscut, de altfel, pentru studenţii noştrii de către Reichbank. A încasat câte

[41] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, p. 151.
[42] Hacman, d. 1815, p. 28.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

2 mărci de fiecare student, iar sumele încasate le-ar fi întrebuințat în mare parte pentru el”[43]. Alteori, se arată şi mai nemulţumit de acţiunile studenţimii. De exemplu, la serbarea organizată de Humbold Club, în 23 martie 1941, în Cinematograful Capitol den Zoo, au participat studenți ai diferitelor naționalități care studiau în capitala Reich-ului. „Au fost reprezentați iugoslavi, indieni, unguri, arabi, români, bulgari, irani, ibero-americani, armeni, chineji [sic] şi ucraineni – notează Hacman. Cei mai buni au fost bulgarii şi ucrainenii. Cei mai slabi, ungurii şi românii. Pe când toate celelalte națiuni au fost reprezentate prin grupuri mari, în costumele lor naționale, dansând şi cântând în cor, românii cu mare greu au găsit 6 doamne tinere (d-na Noica şi d-na Kirilescu de la Institut) şi domnişoare (Predescu de la Consulat, Costin, fiica lui Manoilescu, şi două surori Keednig, dintre care cele două surori Keednig sunt germane). A cântat, în civil, tenoristul Munteanu. Am fost cu toții nemulțumiți că n-a fost ce trebuie”[44].

Cel mai complicat moment din relația Institutului cu studenții a avut loc în luna mai. Prăbuşirea Iugoslaviei sub atacul contrentrat al armatelor germane, italiene, maghiare şi bulgare a avut un larg ecou şi în rândul românilor. Creşterea teritorială a Ungariei a fost blocată de generalul Ion Antonescu, care a amenințat cu intervenția în Banatul sârbesc dacă trupele maghiare ar avansa la est de râul Tisa. Jocul politic al generalului a părut destul de ambiguu şi studenții s-au grăbit să ceară alipirea părții de vest a Banatului la România[45]. De aceea, studenții de la Berlin, în colaborare cu Grigore Manoilescu, au pregătit o şedință la Institut pe acest subiect. Fiind anunțat şi un funcționar din Ministerul German al Muncii, Hacman a sugerat lui Manoilescu să nu dea o încărcătură politică acestei adunări. Şi Raoul Bossy l-a îndemnat pe Manoilescu să fie prudent şi să nu le dea studenților posibilitatea de a-şi exprima gândurile privitoare la problema Banatului. Studenții votaseră o moțiune prin care cereau anexarea părții de vest a regiunii amintite, dar care nu reflecta corect intenția guvernului de la Bucureşti. De aceea, Hacman a cerut ca nicio problemă politică să nu fie adusă în discuțiile şedinței de la Institut. Studenții au emis chiar şi o invitație în acest sens, care purta antetul Institutului: „Intervenind chestiuni de o deosebită urgență în legătură cu extinderea suveranității române asupra unor teritorii româneşti, sunteți convocat la Institutul român, duminică 25 mai 1941, orele 11. Caracterul excepțional al adunării impune o neîntârziată hotărâre şi o participare generală. Rugăm transmiteți convocatorul tuturor colegilor dvs. din Berlin”. Invitația a fost trimisă şi saşilor aflați în capitala Reich-ului şi a ajuns în mâinile Ministerului de Externe german. Şi Raoul Bossy a fost sesizat de aceasta. Abia în aceste condiții, Manoilescu a hotărât să nu mai

[43] *Ibidem*, p. 60.
[44] *Ibidem*, p. 68.
[45] Pentru detalii, vezi Cătălin Calafeteanu, *România şi „micile puteri” vecine (1940–1944)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2011, pp. 115–123.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

organizeze adunarea[46]. Problema Banatului s-a închis repede pe agenda diplomației Pactului Tripartit, deoarece Hitler se pregătea să invadeze Uniunea Sovietică.

Din însemnările sale, se vede că legătura cu țara a rămas o constantă a zilelor petrecute la Berlin. Apare deseori regretul că ziarele româneşti nu ajung la timp şi că trebuie să se informeze din gazetele germane. Dar îi atrag atenția tot felul de detalii: de la articolul din „Gazeta Bucovinei" din 11 noiembrie, dedicat unirii Bucovinei cu România, până la detaliile cutremurului din noiembrie. „Universul", din 1 decembrie, „aduce amănunte despre reînhumarea lui Codreanu […]. Apoi citesc o dare de seamă de o sărbătorire a Unirii Bucovinei făcută cu adevărată modestie bucovineană în Bucureşti. Remarc cu mirare că Nistorii n-au luat parte. Oare de ce?". Este impresionat de sinuciderea lui Teofil Sidorovici. Revine la acest subiect ulterior, apărând imaginea lui Sidorovici: „«Buna Vestire», din 12 decembrie: un oarecare domn Anastarc Iftime polemizează într-un articol, «Candoare monahală», contra arhimandritului Scriban, care a încercat în alt articol să ia apărarea timidă a nenorocitului Teofil Sidorovici"[47].

Problema legionară, şi mai ales excesele guvernării național-legionare, i-au prilejuit dese remarci. În general, asasinatele din România au creat o puternică impresie în sânul comunității româneşti din Berlin. N-a scăpat atenției nici poziționarea lui Manoilescu față de asasinate, şi mai ales față de asasinarea lui Iorga.

„Întrebându-l, ulterior, pe Gr. Manoilescu pentru ce a fost executat Madgearu, mi-a zis că s-a găsit o listă neagră, făcută încă la Congresul studenților de la Oradea Mare şi în care a fost trecut şi numele lui. Iar cât despre moartea tragică a lui Iorga, am putut cu satisfacție constata că legionarii noştri Noica, Teodoreanu, Djuvara Dimitrie, o studentă legionară de aici, angajată şi ea la biblioteca Institutului, până şi Gr. Manoilescu o dezaprobă, numind-o o mare greşeală, o prostie care nu trebuia făcută. Iar când Gr. Manoilescu se întoarce din Bucureşti, că a vorbit chiar cu unul din asasinii lui Iorga, un tânăr legionar Boeriu, pe care el, cum se vede, l-a putut găsi îndată, deşi guvernul este în căutarea vinovaților, Boeriu i-a istorisit că, în drumul spre locul unde a fost executat, Iorga a zis cu glas ridicat că nu regretă nimic din ce a făcut şi că este gata oricând să facă acelaşi lucru. După sosirea lui Sextil Puşcariu, mai aflu de la el că Iorga a fost înmormântat în Bucureşti, în cimitirul Bellu, în fața unei asistențe de 10 000 [de] persoane, ceea ce în cercurile legionare a făcut impresie rea. Apoi, i s-a ținut lui Iorga la Academie o şedință de doliu […]. Eu zic că asasinarea lui Iorga n-a fost o greşeală orişicare, dar că a fost o greşeală de neiertat, care va avea încă repercusiuni foarte serioase în țară. Oricum Iorga nu trebuia să moară cum a murit"[48].

[46] Hacman, d. 1815, pp. 102–103.
[47] Hacman, d. 1814, p. 199.
[48] *Ibidem*, p. 192.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina" al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

Nici desfăşurarea războiului sau problemele politicii internaţionale nu i-au scăpat atenţiei. Începând din 23 martie 1941, Hacman acordă spaţii generoase şi problemei iugoslave. Dacă aderarea Iugoslaviei la Pactul Tripatit apare ca o simplă consemnare, ceea ce s-a declanşat ulterior îi prilejuieşte numeroase reflecţii. Din 6 aprilie, acestea devin aproape zilnice, odată cu declanşarea războiului din Balcani. Din 22 iunie, *Jurnalul* se focusează pe războiul germano-sovietic. În acea zi el nota că: „Facem o frumoasă plimbare dimineaţa la Grunwaldsee şi Hunderkehlesee, iar după masă cu Puşcariu la Ruhleben, discutând acel mare eveniment şi aspectele sale pentru România, care intră şi ea în război[49].

Vizitele şi excursiile sale prin Germania sunt bine reprezentate în paginile *Jurnalului*, dar mai ales cea de Paştele anului 1941 se bucură de o atenţie specială. Detalii ne sunt oferite şi după vizita de la finele lunii aprilie 1941, la Magdeburg, cu o delegaţie foarte numeroasă de personalităţi care locuiau în Germania. Excursia de la Dresda, de la începutul lunii iunie, este detaliat amintită, mai ales că a fost una dintre cele mai frumoase experienţe de acest gen petrecute de Hacman în timpul şederii sale. Episodul naufragierii vasului cu care se plimbau pe Elba este, de asemenea, relatat amănunţit. Iată-l amintind cu plăcere de o excursie aranjată de Humboldt Club, în 19 iulie 1941, cu un vapor pe Havelsee, de la Spandau până dincolo de Potsdam, la Luftschiffhafen. „A fost o excursie foarte frumoasă”[50]. La 18 august, îşi notează impresiile din ultima excursie: „Ne-am întors din excursia la Obeschereiberhau, unde am petrecut într-o regiune foarte frumoasă, care ne-a amintit foarte mult pădurile noastre, deşi nu erau chiar atât de frumoase. În gară am fost primiţi de Magda şi Werner Gruber. Magda, plângând amar, m-a rugat să-i înlesnesc întoarcerea în ţară, şi ne-a comunicat că chiar a doua zi, marţi, în 19 l.c., întreaga familie pleacă în alt lagăr în Thuringen”[51].

Conflictele din Institut

Relaţia dintre Institutul şi Legaţia României în Germania a fost una relativ rece, atât timp cât Constantin Greceanu a condus misiunea diplomatică. Hacman nu era un susţinător înfocat al legionarilor, iar atitudinea ministrului, care venea des îmbrăcat în cămaşa verde, îl deranja. Organizarea în cadrul Institutului a aniversării Regelui Mihai a fost un prilej de a constata atitudinea lui Greceanu, care a venit însoţit de mulţi studenţi legionari. „Îi fac cunoştinţă lui Greceanu, însă mă decepţionează, căci de vreo două ori el mă întreabă nervos: «Da’ bine, adică ce faceţi d-voastră la Institut? Şi apoi ar trebui îngrijit ca numai legionari să intre în Institut». Ulterior, Manoilescu îmi dă următorul comentariu la aceste cuvinte.

[49] Hacman, d. 1815, p. 117.
[50] *Ibidem*, p. 128.
[51] *Ibidem*, p. 135.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

Greceanu de la început a fost contra Institutului. Prevăd raporturi nu prea agreabile între Greceanu şi noi”[52]. Deşi relația cu Legația s-a îmbunătățit după venirea lui Bossy, acesta era bănuit că ar sabota Institutul în problema financiară. Sextil Puşcariu a intenționat să îi ceară rectorului, W. Hoppe, să intervină pe lângă autoritățile germane din România pentru reglementarea chestiunii, gest privit prost de către şeful Legației[53].

Cele mai multe reflecții îi sunt prilejuite de reverberațiile berlineze ale conflictului din România. Profesorul cernăuțean nu îşi arată satisfacția nici când Puşcariu se declară deschis de partea lui Horia Sima, în conflictul cu Antonescu. „De altă parte, îmi mai comunică Puşcariu, «strict confidențial», că după informațiile precise pe care le are, chiar în scurtă vreme Ribbentrop va face loc lui Himmler, care se bucură de toată încrederea lui Hitler. Şi cum Himmler este un mare protector al legionarilor, el imediat îi va pune pe aceştia la guvern, după ce, bineînțeles, îl va fi înlăturat pe generalul Antonescu! Îmi pare rău de bietul Puşcariu şi nu ştiu ce să zic. Dar simțesc că mă voi întoarce mai curând acasă decât credeam, pentru că aşa nu merge. Îi zic asta şi lui Puşcariu”[54]. Relațiile dintre Institut şi Legație au cunoscut şi clipe mai bune. Un astfel de moment l-a reprezentat parastasul organizat la Capela românească din Berlin, pentru reînhumarea lui Corneliu Zelea Codreanu[55]. Deşi avea o misiune oficială, Greceanu nu s-a putut delimita de simpatiile politice, ceea ce nu l-a putut face plăcut lui Hacman, mult mai discret în a-şi arăta pe față antipatiile politice. Aşezământul spiritual românesc din capitala Germaniei devenise „o capelă creştină cu spoială politică”[56], ceea ce l-a distanțat pe Hacman de ministrul plenipotențiar din acel moment.

Începutul anului 1941 îi prilejuieşte lui Hacman noi reflecții asupra situației României şi a conflictului deschis dintre Antonescu şi Legiune. Şi nu în ultimul rând, îl preocupă Manoilescu şi Teodoreanu, „reprezentanții cei mai viguroşi ai acelor legionari care îl recunosc numai pe Sima, ca singurul succesor al Căpitanului, iar pe Antonescu, ca pe unul care s-a impus contra voinței lor”[57]. Permanentele schimbări din structura guvernamentală l-au determinat pe Maximilian Hacman să rămână în expectativă şi după ce Mişcarea Legionară a fost îndepărtată de la putere în România. Din octombrie 1940, el sesizase că în guvern existau diverşi adversari ai lui Sextil Puşcariu, care nu agreau „puterile dictatoriale” pe care Puşcariu le avea în numirea colaboratorilor şi a personalului Institutului. Prima scenă a fost suprinsă încă de la vizita lui Vladimir Dumitrescu la Berlin. Ulterior, a aflat de la Alexandru

[52] Hacman, d. 1814, p. 172.
[53] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, p. 145.
[54] Hacman, d. 1815, pp. 180–181.
[55] Hacman, d. 1814, p.175.
[56] Generalul Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareşalul Antonescu (calea României spre Statul satelit)*, ediție de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1996, p. 144.
[57] Hacman, d. 1815, p. 17.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

Teodoreanu că în conducerea Institutului ar sta persoane „fără situație academică", făcând, în primul caz, aluzie la Puşcariu şi Manoilescu. Şi mai mirat a fost când Vinulescu i-a declarat că a aflat „chiar din gura lui Brăileanu cam acelaşi lucru"[58]. Chiar ministrul Educației, Traian Brăileanu, este prezentat într-o lumină negativă tocmai datorită poziției sale față de o cerere a lui Hacman. Brăileanu apare în *Jurnal* în contextul eliminării universitarilor antilegionari. În general, comentariile lui Hacman sunt îndreptate împotriva Legiunii şi poziționarea sa pro-antonesciană devine evidentă. Chiar remarca la adresa lui Brăileanu, după ce la Berlin s-a aflat că Antonescu a dispus ca Puşcariu să îşi poată alege colaboratorii, ne arată tensiunile din lumea românească în finalul anului 1940[59].

Problemele de finanțare a Institutului au creat alte animozități. Inițial, aceasta se făcuse de către Ministerul de Externe, prin fondurile diplomatice de la Legația din Berlin. Mutarea Institutului sub egida Ministerului Propagandei a schimbat situația. „Problemele financiare s-au acutizat din februarie 1941. Mihai Antonescu a solicitat o anchetă, iar un prim raport, din martie 1941, părea să fie favorabil lui Puşcariu. Acesta a reuşit pentru moment să îşi păstreze postul de preşedinte al Institutului şi cel de rector de la Universitatea din Sibiu[60]. Dar animozitățile legate de persoana lui Sextil Puşcariu au continuat. Nici Nichifor Crainic, de la Bucureşti, şi nici Emil Hațieganu, de la Sibiu, nu l-au menajat, ceea ce a dus la adâncirea crizei Institutului. Hacman a înțeles de la sfârşitul primăverii că zilele sale la Berlin erau numărate tocmai din cauza acestor neînțelegeri.

„Sunt informat că Institutul din Berlin a devenit o vacă grasă mulsă de d-l Puşcariu şi de familia domniei sale. D-l general Rosetti va face ancheta. Găsindu-se vinovat, d-l Puşcariu va fi scos şi de la Institut şi din Universitate"[61]. Detaliile, surprinse în începutul lui iunie, au marcat finalul experienței sale berlineze. Totodată, conflictul născut în Institut din acest motiv ne reliefează dedesubturile şi contradicțiile dintre Minister şi Institut, ca şi dintre diferiții universitari care luptau pentru sinecurile lor. Puşcariu este cel care a declanşat conflictul, iar sumele de bani au devenit pretextul pentru care Crainic a încercat să îl înlocuiască. În iunie 1941, Sextil Puşcariu a plecat la Bucureşti pentru a se disculpa în fața criticilor care îl acuzau că a susținut cauza legionară în conflictul cu Ion Antonescu. Hacman mărturiseşte că „a fost lucrat la Minister de Crainic şi la Rectorat de Hațieganu"[62]. Cum o vreme Sextul Puşcariu a lipsit de la Berlin, bugetul a fost manageriat de Grigore Manoilescu. Venirea sa în capitala Germaniei trebuia să constituie şi redresarea situației financiare a Institutului, mai ales că de actele contabile se îngrijea soția lui Max Hacman. La verificarea făcută în iunie

[58] Hacman, d. 1814, p. 178.
[59] *Ibidem*, pp. 179–180.
[60] Daniela Olărescu, *op. cit*., p. 183.
[61] Hacman, d. 1815, p. 109.
[62] *Ibidem*, p. 111.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina" al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

1941, s-a putut constata că 2 000 de mărci germane fuseseră scoase din gestiune, fără nicio acoperire. Situația a devenit şi mai complicată în vara anului 1941. Universitarul cernăuțean aprecia în *Jurnal* că Puşcariu a făcut două mari greşeli, care au dus bugetul în prăpastie. El aprecia că Puşcariu era un cheltuitor nesăbuit, oferind ca exemplu remunerația mare pe care o încasa, automobilul achiziționat, dar şi faptul că l-a lăsat pe Grigore Manoilescu să gestioneze sumele. A doua eroare o punea pe seama relației cu Ion Antonescu şi a animozității dintre cei doi; „un minim cod al onoarei ar fi impus demisia şi solicitarea unei anchete, iar nu «cerşitul» unei dreptăți iluzorii prin tot felul de antecamere la Președinția Consiliului de Miniştri”[63]. Periclitarea poziției lui Sextil Puşcariu şi încetarea misiunii lui Hacman la Berlin nu se datorau exclusiv problemelor din Institut. Schimbările preconizate făceau parte dintr-o „vastă ofensivă diplomatică orientată contra Dictatului de la Viena şi pentru combaterea politicii antiromâneşti a Ungariei”, într-un moment în care Reich-ului şi-a modificat prioritățile în relația dintre Budapesta şi Bucureşti[64].

Din cauza conflictului dintre Ministerul Propagandei şi Institutul Român din Berlin, transpus în relația adesea conflictuală pe care Puşcariu o avea cu diferiți factori de decizie de la Bucureşti, dar şi a intenției declarate a lui Ion Antonescu de a schimba o parte a personalului Institutului, Hacman a fost nevoit să se întoarcă în România. Momentul a fost unul relativ prielnic, deoarece armatele germano-române eliberaseră nordul Bucovinei, iar Hacman spera în refacerea Universității din Cernăuți. Maximilian Hacman luase deja decizia plecării în țară, din septembrie, pentru moment solicitând doar un „concediu”, însă cu siguranță avea deja aranjamente în ceea ce privește o viitoare activitate la Cernăuți, poate chiar cu gândul la o revenire în vechea sa casă și atmosferă bucovineană. Hacman a fost, de altfel, extrem de activ imediat după reinstalarea administrației românești în această regiune, în vara lui 1941, pentru ca, din toamnă, să fie unul dintre cei mai fervenți susținători ai reînființării Universității din Cernăuți[65].

Concluzii

Max Hacman s-a înscris pe traiectoria politicienilor români din Bucovina care au împărtăşit un destin aparte. Între etapele vieții şi evoluției sale intelectuale, una mai puțin cunoscută a rămas cea petrecută la Berlin, între octombrie 1940 şi octombrie 1941. Hacman se afla într-un moment relativ neprielnic din viața sa, după ce nordul Bucovinei fusese ocupat de Uniunea Sovietică. Episodul berlinez al

[63] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, pp. 143–144.

[64] Ioan Chiper, „Obiective, mijloace şi metode ale diplomației românești în anul 1941” (I), în „Revista istorică”, serie nouă, tomul II, nr. 3–4, martie – aprilie 1991, p. 134.

[65] Mihai-Aurelian Căruntu, *Bucovina în al Doilea Război Mondial*, Iaşi, Editura Junimea, 2004, p. 366.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)

lui Maximilian Hacman nu este cel mai fast, dar poate fi considerat ca cel mai inedit din biografia intelectualului bucovinean. A fost nominalizat secretar al Institutului Român din Berlin datorită prieteniei care îl lega de Sextil Puşcariu, dar şi afinităţii sale faţă de regimul naţional-socialist. Cât timp a locuit în capitala Germaniei naziste, a fost la curent atât cu mediile intelectuale germane, cât şi cu realităţile din ţară. Din analiza comparativă a documentelor şi a însemnărilor sale zilnice, Hacman pare a fi o persoană activă şi extrem de harnică în formarea şi menţinerea legăturilor cu mediul universitar german, dar şi un critic al diferitelor iniţiative pe care membrii Institutului le-au avut. Hacman a participat la majoritatea activităţilor Institutului, de la conferinţele susţinute de diverşi invitaţi, la excursiile prin Germania. Hacman a mai avut tentaţia ţinerii unui jurnal şi în alte episoade ale vieţii sale. Dar paginile *Jurnalului* berlinez reprezintă o justificare în plus a activităţii sale. Mai ales din aceste gânduri intime, lăsate în pagină, putem afla care era poziţia lui Hacman faţă de activităţile Institutului, ce rol a jucat în relaţia dintre Institut şi Legaţia României din Berlin, care au fost personalităţile culturii şi ştiinţei germane atrase de propaganda românească şi ce atmosferă a fost cultivată în aşezământul cultural român.

La fel de important este modul cum a înţeles să se poziţioneze faţă de studenţimea română din Germania. Atracţia fenomenului legionar rămânea mare printre tinerii aflaţi la studii, iar conflictul dintre Antonescu şi Legiune a reverberat şi în lumea germană. De aceea, după un debut destul de activ, s-a delimitat discret de iniţiativele prolegionare ale studenţilor, preferând să îi observe de la distanţă şi să nu lase impresia că ar fi partizanul vreunei tabere. Atrage atenţia şi modul cum s-a poziţionat Hacman faţă de conflictul dintre Sextil Puşcariu şi Nichifor Crainic, şi, mai ales, cum a gestionat eterna problemă financiară cu care Institutul s-a confruntat. Nu în ultimul rând, se poate vedea de care parte s-a aşezat intelectualul bucovinean în conflictul dintre Ion Antonescu şi gruparea politică din jurul lui Horia Sima, conflict care a reverberat şi în Institut şi care a măcinat inclusiv emigraţia românească din Germania. Din cauza conflictului dintre Ministerul Propagandei şi Institutul Român din Berlin, transpus în relaţia adesea conflictuală pe care Puşcariu o avea cu diferiţi factori de decizie de la Bucureşti, dar şi a intenţiei declarate a lui Ion Antonescu de a schimba o parte a personalului Institutului, Hacman a fost nevoit să se întoarcă în România. Momentul a fost unul bine venit, deoarece armatele germano-române eliberaseră nordul Bucovinei, iar Hacman spera în refacerea Universităţii din Cernăuţi.

BDD-A32636 © 2020 Institutul „Bucovina” al Academiei Române
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:01 UTC)